

VPLIV KNJIŽNICE NA BRANJE - VPLIV BRANJA NA NJEN RAZVOJ

Silva Novljan, Narodna in univerzitetna knjižnica,
Ljubljana

UDK 027.022:028

Povzetek

V proces razvoja bralnih spretnosti je vključena tudi knjižnica. Je ena izmed pomembnih sestavin objektivnih možnosti za učenje branja. Z zbranim knjižničnim gradivom in s svojo dejavnostjo oblikuje motivacijo kot zunanji dejavnik, ki daje različne možnosti za motivirano ravnanje. Te prilagaja človeku in dosega enakost z razlikami, hkrati pa korektivno vpliva na neenakost v socialnem in kulturnem okolju. Posega pa tudi na področje učenja, in sicer z navajanjem na samostojno, aktivno uporabo knjižnice, njenega gradiva in informacijskih virov.

UDC 027.022:028

Summary

Library is an important objective element in the development of reading skills. Together with library materials and other activities, library as an external factor in shaping reading motivation offers diverse opportunities for development of reading skills. Library activities are adapted to human being in order to achieve equality through differences. At the same time library acts correctively on inequality in social and cultural environment. Library is involved in learning process by teaching people how to use library materials and information resources.

Razvitejša je knjižnica (pri čemer primerjamo razvitost s stopnjo doseganja standardov in normativov za njeno delo), večji je lahko njen vpliv. Njena razvitost pa je odvisna tudi od vrednotenja, ki ji ga pripisuje okolje. To je višje v okolju, kjer je prebivalstvo doseglo visoko stopnjo bralne pismenosti¹, ker je še posebej za skupino dobro pisemenih bralcev knjižnica nujnost in so zato verjetneje pripravljene podpreti njen razvoj.

Knjižnica je odvisna od bralne usposobljenosti prebivalcev. (Bralna pismenost je, ne pozabimo, tudi pomemben dejavnik ekonomskega razvoja okolja.) Kako pa vpliva na razvoj knjižnic, bi lahko preverili, če bi podrobneje poznali nivoje bralne pismenosti prebivalcev. Zanimljivo pa vpliv vsekakor ni in prav zanimivo bi bilo preveriti, kako bi prebivalci Slovenije odgovorjali na vprašanje:

Ali potrebujemo knjižnice?

Velika večina vprašanih pisemenih prebivalcev bi verjetno takoj, brez premišljanja, odgovorila: "Da, seveda!" Teh pozitivnih odgovorov pa ne bi bilo malo, upošteva pa podatek, da je v Sloveniji pismenost odraslih 99 odstotna². Odgovor bi bil povezan z lastno izkušnjo doživetja knjižnice, bodisi da so jo obiskovali v času šolanja, ali jo še obiskujejo, bodisi da je ta izkušnja posredna, predvsem doživetje knjižnice preko otrok in zaradi njihovih potreb ali informacija o njenem obstoju in delu oz. funkciji, pridobljena od prijateljev, znancev, manj pa preko drugih posrednikov informiranja, tisk, radio, TV, propagandni tisk i.d.p.

Ta izkušnja pravzaprav ne more biti izjemna in ne nenavadna, glede na razprostranjenost dveh tipov knjižnic³, ki sta stalni in obvezni spremljevalki človekovega življenja in mimo katerih naj ne bi šel noben prebivalec. Vsaj z eno od teh bi se v skladu z našo zakonodajo moral srečati. To je šolska knjižnica v osnovni šoli. Osnovna šola je obvezna, zakon o osnovni šoli⁴ pa med pogoje življenja in dela osnovne šole uvršča tudi knjižnico. Po osebno pridobljenih podatkih z Zavoda R Slovenije za statistiko je bilo konec šolskega leta 1991/1992⁵ 820 osnovnih šol in le na 58. šolah ni bilo šolske knjižnice. (V raziskavi IEA, izvedeni 1991 v aprilu-maju, pa vseh 219 v vzorec izbranih slovenskih šol navaja tudi šolsko knjižnico.) V teh šolskih knjižnicah je bilo 4.971.021 knjig in 17.171 revij. Povprečno 16 knjig na učenca in 100 na učitelja. V knjižnicah je bilo le 261 zaposlenih knjižničarjev, 501 osnovna šola pa v knjižnici ni imela zaposlenega strokovno usposobljenega knjižničarja. Vsak učenec je obiskal knjižnico med šolskim letom približno 9 krat, podatki o izposojenih knjigah pa govore, da se je knjižna zaloga obrnila približno enkrat.

Drugi tip knjižnice, dostopen prebivalcem v skladu z njihovimi željami, potrebami, njihovimi interesi brez omejitev, pa so splošnoizobraževalne knjižnice. Mreža teh je v Sloveniji dokaj dobro razprostranjena. Po podatkih o delu in pogojih dela splošnoizobraževalnih knjižnic v letu 1991 (Novljan 1992) je bilo v Sloveniji 60 osrednjih občinskih knjižnic za 62 občin, ki so v svojih okoljih razpredle mrežo 225 stalnih izposojevališč, 236 izposojevališč kolekcij potujoče knjižnice in še 395 bibliobusnih izposojevališč. V 78 krajih pa v tem času prebivalci še niso bili oskrbljeni s knjižnim gradivom. Temeljna zaloga v teh knjižnicah je štela 5.427.770 enot knjižničnega gradiva, oz. 2,72 enot na prebivalca, od česar sta 2,49 enote pripadali knjigi. V knjižnice je bilo včlanjenih 16,80% prebivalcev (34,03% mladih do 15. leta starosti in 11,79% vseh odraslih prebivalcev). Vsak član je obiskal knjižnico 13 krat in si izposodil v enem letu 27,6 enot knjižničnega gradiva. Vzorčni preizkus, opravljen v nekaj knjižnicah, je pokazal, da je okoli 80% izposojenih knjig tudi prebranih in le malo manjši odstotek bralcev je z izbranim knjižničnim gradivom tudi zadovoljen.

Tudi če odgovori vprašanih ne bi temeljili na osebni izkušnji, bi večina še zmeraj prepričano odgovorila, da potrebujemo knjižnice, čeprav morda s predpostavko, da škodijo ne, morda pa le še kdaj koristijo, tudi njim. To bi bila reakcija na opazljivost knjižnic v okolju, ki vključuje del kulturnega obnašanja pa tudi kulturno politiko vlade oz. institucij. Število knjižnic je lahko eden izmed indikatorjev za ocenjevanje neke kulture, intelektualne razvitosti dežele, nikakor pa ne samozadostno. Dopolniti bi ga morali tudi tu vsaj še z vsebino dela teh knjižnic, da bi dobili objektivnejšo sliko.

Ostanimo še naprej na ravni hipotetičnega vrednotenja knjižnic in dopolnimo sliko. Objektivnejše ponazorilo statusa knjižnic v družbi, oceno njihovega vrednotenja bi dobili, če bi, denimo, vsem, ki so odgovorili na prvo vprašanje pozitivno, postavili dodatno vprašanje:

Ali ste pripravljeni vložiti določen znesek od svojih osebnih prejemkov v razvoj knjižnic?

Odstotek pozitivnih odgovorov bi se prav gotovo zmanjšal, po vsej verjetnosti vsaj za večinski odstotek funkcionalno nepismenih. Teh pa je Sloveniji, če štejemo med funkcionalno nepismene vse prebivalce, ki nimajo končane popolne srednje (štiriletno) šole, kriterij, ki so ga določili pedagogi, kar 50 do 60 % (Novljan 1991, str. 2). Večina teh seveda potrebuje informacijo v različnih tiskanih oblikah, ne pa tudi nujno knjižnice. Njihove potrebe na ravni površinskega branja, kakršnega obvladajo, lahko zadovolji okolje z različnimi informacijskimi viri, z množičnimi mediji, med katerimi tisk nadaljuje svojo potrošniško fazo, katero je Evropa po McLuhanovem mnenju prav s tiskom prvič doživela (McLuhan 1973).

"Tisk (je) razbil monopol knjižnice" (McLuhan 1973, str. 236), v katerih so bile knjige pred pojavom tiska shranjene za posvečene in bile celo priklenjene. S tiskom je knjiga postala dosegljiva, šla je v korak s posameznikom v prostor in čas. Omogočala je samostojno učenje, postala je novo vizualno učilo, stroj za poučevanje. Tudi danes te vloge ni zgubila. Tisk ostaja še zmeraj osnovno sredstvo pridobivanja znanja, branje pa ostaja še zmeraj glavni način učenja. Izobraženec sprejme približno tri četrtine znanja iz knjig in drugih tiskanih virov. Vseh knjig, ki jih človek potrebuje v času izobraževanja, ne more imeti doma. Obisk knjižnice je nujen. Bralne navade so se spremenile in s tem tudi uporaba knjižnice. Obisk knjižnice ni statusni simbol, kot je lahko še zmeraj knjiga doma in z večjo verjetnostjo so prebrane knjige iz knjižnice kot tiste doma. Med obiskovalci knjižnice so pogosto ljudje, ki imajo sicer dovolj knjig doma, tudi tisto, ki jo potrebujejo, a je v svoji neurejeni zbirki knjig ne najdejo.

Z množenjem knjig po vsebini in po številu je rasla potreba po njenem sistematičnem in preglednem zbiranju, po predstavitvi v knjigah zajetega znanja, zato da bi postalo hitro dostopno. Veljavo so spet pridobile knjižnice. Za znanja željne ljudi, za delež tistih uporabnikov knjižnic, ti so v manjšini, ki se polno vključujejo v komunikacijski krog, ki ne ostajajo samo na ravni informiranja znotraj skupine, nesposobni za komunikacijo navzven, so knjižnice nepogrešljive. Komunikacija jim pomeni, poleg identifikacije informacij, tudi njihovo sprejemanje, predelavo, razumevanje, interpretacijo, preverjanje razumevanja sporočenega. Taki uporabniki, ki so osvojili branje v vsej njegovi razsežnosti, vedo tudi, da je branje razvojni proces, ki se nikoli ne konča, če želi človek ostati aktiven člen komunikacijskega kroga. Kljub poplavi tiska pa narašča funkcionalna nepismenost, ker ljudje niso sledili razvojnim etapam branja. Število funkcionalno nepismenih se povečuje tudi s tistimi, nekoč pismenimi prebivalci, ki živijo v socialno in kulturno siromašnem, zanemarjenem okolju, katero od njih ničesar ne zahteva in jih k ničemur ne spodbuja. Celotna odsotnost elementarnega branja se pojavlja pri ljudeh, ker so pozabili brati. Komunikacijsko so zato osiromašeni. Še zmeraj velja, da tisoč besed pove več kot npr. ena sama slika, še zlasti na področju abstraktnih idej. Učinek tega se odlikava tudi v književnosti. "Dve do tri generacije književnosti lahko naredijo več za spremembo mišljenja, kot dva do tri tisoč let tradicionalnega življenja" (McLuhan po Frazer 1973, str. 111).

Manjšina prebivalcev, za katere je knjižnica kot nujnost privilegij, bi verjetno ne glasovala samo za povečanje sredstev za razvoj knjižnic, ampak bi postavila še pogoje, kako naj bi bil denar uporabljen. Tradicionalno podoba knjižnice, sistematično urejene zbirke knjig s prijaznimi knjižničarji, bi nadomestili s knjižnico, ki omogoča sodobnemu človeku uveljavljanje informacijske svobode. Predpogoj pa je informacijsko pismen uporabnik, ki po Hayesu (Plevnik 1986, str. 40) obvlada tehnično razumevanje informacijske tehnologije, praktično razumevanje tehnologije, razumevanje uporabe informacij, razumevanje vpliva informacij. Tako pismenost pa se težko doseže

brez osnovnega obvladovanja branja in pisanja in brez ustrezno razvitih knjižnic, ki bi se vključevale v informacijsko opismenjevanje uporabnikov.

Tega se poleg te privilegirane manjšine prebivalcev zavedajo tudi knjižničarji, ki si vprašanje Ali nas potrebujejo in kakšne? zastavijo vsaj enkrat letno, ob proračunu ustanove, katere del je knjižnica, ali ob državnem, ko se parlament odloča, koliko sredstev bo namenjenih kulturi, izobraževanju, pri čemer konkretno o samih knjižnicah navadno še govora ni. Da ne pristanejo na robu, so knjižnice prisiljene iskati argumente, s katerimi bi prepričale okolje o pomembnosti razvoja svojega dela. Pri tem se najpogosteje sklicujejo na rezultate o uporabi knjižnice. Večina raziskav o uporabi knjižnice je narejenih med obiskovalci in zelo redko ali nikoli med neobiskovalci⁶. Tako imajo uporabniki večji vpliv na oblikovanje knjižnic kot neuporabniki, ki ne morejo izraziti svojih potreb, knjižnice pa tudi zato morda ne obiskujejo, ker ni v skladu z njihovimi potrebami.

Razgledani in razmišljujoči knjižničarji se iz raziskav uporabnikov lahko poučijo, kako pridobiti neuporabnike, vendar dejansko razvojno stanje knjižnic ne kliče po motiviranju, ker je že sedaj uporabnikov dovolj. Podatek o obremenjenosti strokovnega delavca splošnoizobraževalne knjižnice dovolj zgovorno ilustrira to stanje. Zgornja meja obremenitve delavca knjižnice je po standardu (Normativi ... 1987) 12.000 izposojenih enot knjižničnega gradiva na leto, ki še zagotavlja kvalitetno izposajo. Po podatkih matične službe za knjižnice pri Narodni in univerzitetni knjižnici se je ta številka od leta 1991, ki je s 16.391 enotami že krepko presegla standardno določilo, v letu 1992 povzpela še više, na 19.624 enot (Novljan 1993). V tem obdobju se je povečal tudi odstotek včlanjenih prebivalcev, od 16,80% na 18%, ki pa je še zmeraj pod standardnim določilom. Te knjižnice bi morale včlaniti vsaj 20 odstotkov prebivalstva. Člani pa so postali pogostejši obiskovalci knjižnice in večji uporabniki njenega gradiva in uslug. Knjižničarji bi bili tega veseli, če bi hkrati to povečanje dohitevala temeljna zaloga, še zmeraj so v knjižnicah povprečno 2,30 knjige na prebivalca namesto treh, in če se ne bi zmanjševal prirast knjižničnega gradiva; nakup knjižničnega gradiva dosega standard le 50 odstotno. Prostorska in kadrovska zmogljivost pa tudi ne dosegata standardnih določil.

Kljub takemu stanju je uporabnik, ki ni zadovoljen z razvojem knjižnic, v manjšini, kar pa napeljuje na misel, da so v manjšini dobri bralci. Gotovo pa so v manjšini tisti, ki bi poznali vse možnosti dobro delujoče knjižnice in bi se potem za razvoj takih v svojem okolju tudi zavzemali. Razmišljanje lahko sklenemo z ugotovitvijo, da izboljšanje bralne pismenosti povečuje število dobro pisanih bralcev, povečuje možnosti za razvoj knjižnic.

Kakšno vlogo in kakšen vpliv imajo knjižnice pri razvoju branja?

To vprašanje si knjižničarji redko postavljajo, ker svoje delo namenjajo uporabnikom knjižnice, ki znajo brati, na različnih nivojih, a vendar, sodijo med beroče. Kaj in koliko ter kako berejo in zakaj nekateri prebivalci ne obiskujejo knjižnice, pa so vprašanja, na katera preobremenjen knjižničar ne more odgovoriti. Hkrati pa so to interdisciplinarna vprašanja, ki zadevajo različne stroke. Ko te iščejo odgovor na ta vprašanja, navadno knjižnice prezrejo, ne dajo jim ustrezne veljave. Celo na področju izposoje knjižničnega gradiva in posredovanja informacij jim nekateri futurologi odrekajo veljavo. Poenostavljena projekcija popolne demokratizacije znanja v prihodnosti je taka, da bo vsak lahko dobil na dom vsako knjigo, informacijo in to v tridimenzionalni podobi. "Pomemben trend je, sporoča Michael Newman, da tehnologija podpira vsesplošno distribucijo informacij, namesto da bi bile te v domeni velikih institucij, ki bi jih delile po svoje. Model, mnogi - mnogim, bo uničil model nekateri "mnogim" (Katz 1993). Pa vendar tehnologija ni vsemogočna in sama je od marsičesa odvisna. Sami lahko izbirajo informacije, ki jih zanimajo, in jih delijo z drugimi le tisti, ki to tehnologijo imajo. Dostop in prenos digitalnih novic, vključitev v elektronske mreže, kjer si prikličejo razširjene verzije novic, jih sporočajo drugim, vpliva na oblikovanje globalne informacije, ki postaja enaka za vse, dostopna vsem, nima avtorstva, nima lokalnega konteksta, a še zmeraj z omejeno dostopnostjo prav zaradi tehnologije, kjer vertikalni razvoj globalne komunikacijske tehnologije ne dohiteva in ker vsaka generacija novih medijev praktično potrebuje novo opremo. Tako še zmeraj grozi nekaterim družbam komunikacijska izoliranost zaradi razlik v hitrosti ustvarjanja in obdelave podatkov, znanja in mišljenja, pa seveda tudi zaradi nepismenosti.

Funkcija knjižnice ostaja klasična (3), zato pa se mora obvezno posodabljati njena vsebina z novimi mediji in novo tehnologijo, pri čemer pa te novosti ne izključujejo knjige, tiska. Značilnost sodobnega sporočanja je zmožnost ohranitve različnih pisav in različnih medijev, ne pa izločanje medijev. Virtualna knjižnica, ki uporabniku nudi možnost tridimenzionalno doživeti informacije, ne pomeni take prednosti, da bi brez premišljevanja stare oblike sporočanja zanemarili. AV sredstva, ki iz družbenega zornega kota pomenijo pridobitev, ker omogočajo natančno informiranje množice, na drugi strani prizadenejo človekovo reflektivno mišljenje in zmanjšujejo imaginacijo, ki je "temeljna lastnost inteligence in družba, v kateri bi zmožnost kovanja simbolov opešala, bi hkrati izgubila možnost ukrepanja" (Leroi Gourhan 1988, 1.del, str. 237). Karakteristični za človeka in njegovo aktivnost pa sta kreacija in transformacija simbolov, ki so hkrati osnovni nosilci za informacije, za pošiljanje, za prenos mišljenja. Tudi računalniška tehnologija je, po Postmanovem mnenju, eno izmed zagotovil, da bosta branje in knjiga preživela, kajti

za programiranje mora človek znati jezik, znati mora analitično misliti (Postman 1983).

Sožitje medijev v knjižnici in soodgovornost knjižnice za bralno usposobljenost uporabnikov knjižnice, sodelovanje knjižnice pri informacijskem opismenjevanju čim večjega števila prebivalcev so naloge, ki jih knjižnice brez priznane vloge na področju branja ne bodo mogle opraviti. S priznanjem te vloge dobijo dodaten, vsega upoštevanja vreden razlog za financiranje svojega razvoja. Odgovor o vplivu knjižnice na branje pa smo poiskali v okviru mednarodne raziskave o bralni pismenosti, ki na možen vpliv knjižnice na razvoj bralne pismenosti ni pozabila.

Rezultati mednarodne raziskave

Prvo poročilo o rezultatih dosedaj največje raziskave o bralni pismenosti, v kateri je sodelovala v okviru 32. izobraževalnih sistemov z vseh celin tudi Slovenija, je podal Warwick B. Elley (Elley 1992). S tem poročilom in s podatki, dosegljivimi v Centru IEA na Pedagoškem inštitutu, kjer je v okviru te raziskave občasno sodelovala tudi predstavica Narodne in univerzitetne knjižnice, bomo osvetlili odgovore na vprašanja, ki se nanašajo na knjižnico, zato da si potrdimo štiri trditve v uvodnem odstavku. Da bo izveček jasnejši, je potrebno predstaviti koncept.

Namen raziskave, za katero je bila bralna pismenost definirana kot sposobnost razumevanja in uporabe tistih jezikovnih oblik, ki jih zahteva delovanje v družbi in/ali pa so pomembne za posameznika, je bil:

- Določiti povprečne ravni dosežkov bralne pismenosti na vzorcih 9 in 14-letnih učencev v vseh izobraževalnih sistemih.
- Opisati prostovoljne dejavnosti teh učencev.
- Proučiti razlike v poučevanju branja in ugotoviti, kako so te povezane z učenčevimi dosežki in prostovoljnim branjem.

V letu 1991 je bilo izvedeno glavno testiranje tudi na 219 šolah v Sloveniji, ki so bile izbrane v reprezentativen vzorec (140 šol s 3421 učenci 3. razredov in 139 šol s 3328 učenci 8. razredov; 50 šol zastopa stratum podeželja, 90 pa urbano okolje - 28 veliko mesto, 25 srednje veliko mesto in 40 majhno mesto).

Učenci so reševali bralne naloge. Po vsakem prebranem besedilu s področja pripovedi, razlag in sporočil z grafičnimi dopolnitvami so odgovarjali na vprašanja izbirnega tipa. Odgovorili so tudi na vprašalnik o branju doma in v šoli, učitelj razreda in ravnatelj šole pa na vprašanja o sebi, o poučevanju in o organizaciji življenja in dela šole.

Odgovori učencev so bili razvrščeni po Raschevem modelu v linearno skalo bralnih dosežkov s srednjo vrednostjo 500 točk in standardno deviacijo 100 točk. Učenci, ki so dosegli rezultate blizu točke 500, so tisti, ki so odgovorjali na vprašanja srednje težavnosti. Učenci, ki so dosegli rezultate nad 600 so bili sposobni točno odgovoriti na zelo težka vprašanja in so dobro pisмени, medtem ko imajo učenci z rezultati pod 400 omenjene bralne sposobnosti ; znali so odgovoriti točno le na kratke, enostavne odlomke, kjer je bil najpogosteje odgovor v odlomku.

Za mednarodno analizo so upoštevali tudi socialno ekonomske razlike med državami, pri čemer so podatki za ekonomsko razvitost posameznih držav vzeti iz UNESCO-vega poročila. Nacionalni razvojni indeks (2), sestavljen iz treh dimenzij, gospodarstva, zdravstva, pismenosti zagotavlja podporo za dvig bralne pismenosti. Elley pravi, da "...države z visokim razvojnim indeksom lahko posvetijo več pozornosti kvaliteti poučevanja, namenijo več sredstev za izobraževanje učiteljev, za svetovalne službe in imajo boljše vire v šolah. Države z nizkim razvojnim indeksom so sistematično na slabšem položaju in tako potencialno manj sposobne doseči visoko stopnjo pismenosti na testih te raziskave" (Elley 1992, str. 10).

Pri večini držav je stopnja bralne pismenosti v tesni zvezi z nacionalnim indeksom. Razvijajoče se države se bolj nagibajo k nižjim rezultatom kot industrijsko dobro razvite države. Povprečni razvojni indeks vseh sodelujočih držav je 2,91. Slovenija je z razvojnim indeksom 2,97 na 17. mestu. Povprečni rezultat na testih branja je pri skupini tretješolcev 498 točk, 20. mesto v skupini 27. držav, razmik je segal od 383 točk do 569 točk. Pri osmošolcih pa je rezultat 532 točk in s tem 11. mesto v skupini 31. držav. Tem je uspelo doseči rezultat nad pričakovani in možni vplivi na dvig bralne pismenosti od tretjega do osmega razreda bodo proučeni z nadaljnjimi raziskavami v nacionalnem okviru.

Povezava uspeha pri testih branja s stopnjo socialno ekonomske razvitosti okolja se kaže tudi v izbranih stratumih. Že tradicionalno imajo učenci v mestu več izobraževalnih možnosti in boljše pogoje kot vrstniki s podeželja. Z nižjim nacionalnim indeksom so razlike med podeželjem in mestom še večje, bogate države pa so z oskrbo podeželja z ustreznimi viri uspele vas približati mestu. Med glavne korekcijske faktorje sodi predvsem dostop do knjige, knjižnica. Za večino držav velja ta podoba, tudi za Slovenijo, saj so npr. tretješolci, s skupnim povprečnim rezultatom pri branju 498 točk, dosegli na podeželju 488 točk, v majhnem mestu 497 točk, v srednje velikem mestu 504 in v velikem mestu 513 točk.

Med dejavniki, ki so povsod tesno povezani z boljšimi dosežki branja v tej raziskavi, so tudi velike šolske knjižnice, velike razredne knjižnice in redna izposoja knjig. Dosegljivost primernih knjig pa je ključni dejavnik bralne

pismenosti, zato imajo države z višjimi rezultati tudi boljšo oskrbo učencev s knjigami doma, v knjižnicah, knjigarnah in seveda v šolah. V splošnem se več rezultat na testu branja z dostopnostjo knjig, čeprav so pomembni tudi drugi pogoji za bralno uspešnost. Več ima šola teh, bolj uspešni so njeni učenci pri branju, in v mestu, kjer otroci tudi v Sloveniji dosegajo boljše rezultate, je teh več kot na podeželju. Dobra knjižnica pa predstavlja najbolj močno področje pomoči otrokom za izboljšanje branja.

V nadaljevanju bomo iz raziskave izluščili tiste dejavnike, povezane s knjižnico, ki jih lahko spremenimo, nanje vplivamo, zato da bi dosegli boljšo bralno pismenost. Za naš namen zadostuje populacija tretješolcev. Vsi v vzorec zajeti učenci 140. šol se z rezultati na testih branja gibljejo med 400 in 600 točkami, razen razreda na eni šoli, kjer dosegajo učenci povprečen rezultat 398 točk. Povprečni rezultat učencev tega reprezentativnega vzorca je 498 točk, pri čemer so učenci pri branju pripovedi dosegli povprečje 502 točki, pri razlagah 489 točk in pri grafičnih sporočilih 503 točke.

Socialno okolje, v krog katerega sodi tudi knjižnica, oblikuje motivacijo kot zunanji dejavnik, ki deluje tudi mimo subjektivnih sil in človek neopazno spreminja svoje ravnanje. Še posebno pa vpliva na razvoj motivacije socialno okolje v obdobju primarne socializacije (Kranjc 1982). V tem obdobju razvijajo mladi, kot trdijo tudi drugi strokovnjaki, Heckhausen (Padagogische 1984), svoje prve motive, ki se krepijo skozi izkušnje in lahko postanejo relativno nespremenljiv sistem, ki okrepi posameznikovo obnašanje. Zgodnje doživetje branja, zgodnje srečanje s knjižnico in pozitivna izkušnja tega doživetja dajeta večjo verjetnost za oblikovanje te izkušnje v navado, ki jo bo človek uresničeval z večjo verjetnostjo kot tisti, ki so se s to izkušnjo srečali kasneje, v povezavi z neko obveznostjo in se zato ta izkušnja pogosto s prekinitvijo te obveznosti tudi konča. Taka obveznost je tudi osnovna šola, ki za veliko, preveliko, ljudi pomeni ob končanju tudi prenehanje branja, oz. prenehanje njegovega razvijanja.

Zato imajo v okviru primarne socializacije splošnoizobraževalne knjižnice pomembno vlogo, kot element, ki daje možnosti za razvoj tega motiva še pred vstopom v obvezno osnovno šolo. Te knjižnice s svojimi oddelki za mladino do petnajstega leta starosti privabljajo že predšolske otroke v svoje prostore z različnimi prireditvami, med katerimi je napopularnejša ura pravljic, v zadnjem času pa se ji s popularnostjo približuje ura igranja s knjigo. Med približno 38 odstotki mladih članov splošnoizobraževalnih knjižnic je okoli 5 odstotkov predšolskih otrok. Tudi pri nas je obisk knjižnice povezan z branjem. Še vse preveč zasidrano mnenje, da naj bi otrok obiskal knjižnico, ko zna brati, tudi pri nas vpliva na to, da se večina otrok včlani v knjižnice šele z vstopom v šolo. K temu pripomore šola, ko učitelji z otroki obišejo knjižnice. Za večino otrok je vzgojitelj ali učitelj prvi vodnik v knjižnico, ne pa starši, še zlasti ne starši, ki sodijo v krog neuporabnikov knjižnice.

Pozitivna povezava bralne pismenosti z bližino splošnoizobraževalne knjižnice se odlikava tudi v tej raziskavi. Za 88 % šol je knjižnica dosegljiva v samem kraju in učenci teh šol so dosegli 499 točk na Raschevi linearni skali. Učenci 12 % šol s knjižnico v sosednjem kraju, oddaljenem od 0,30 do 120 minut, kar pomeni, da je njihov obisk knjižnice odvisen od odraslih, pa so dosegli 488 točk. Rezultati kažejo dopolnjevanje obeh tipov knjižnic, šolske in splošnoizobraževalne, in povezanost slednje z razvojem bralne pismenosti. Njeno dejavnost bo potrebno razviti, razpresti popolno mrežo, ki jo imajo knjižničarji načrtovano, a zaradi pomanjkanja sredstev nepopolno realizirano. V prihodnje bomo morali tudi pri nas pospešeno razviti podeželje, s poudarkom na krajih, kjer je knjižnica edina kulturna dobrina, ki na nenado mestljiv način poveže skupnost, še posebej pa starše in otroke. Potrebno bi bilo tudi okrepiti delo s starši, ki osveščeni najdejo čas, da pripeljejo otroke v knjižnico in jih spodbujajo za obiskovanje in tako korigirajo negativne socialno ekonomske okoliščine doma. Splošnoizobraževalna knjižnica lahko korigira socialno ekonomsko okolje npr. vseh tistih 52 % učencev z bralnim rezultatom 497 točk, kjer doma nimajo naročenega časopisa. Ta rezultat je za 6 točk nižji od rezultata učencev z naročenim časopisom. Prav tako lahko priskoči na pomoč 28 % učencem s povprečnim rezultatom 458 točk, kjer imajo doma od 0 do 50 knjig in dosegajo nižji rezultat od 27 % učencev z 51 do 100 knjigami doma. Še bolj pa se povečuje razlika s povečanjem števila knjig od 101 do 200 (17 % učencev; rezultat 510 točk) in več kot 200 knjig (27 % učencev; rezultat 516 točk na lestvici bralnih rezultatov). Splošnoizobraževalna knjižnica je tako tudi korektivni faktor na področju bralne pismenosti.

Šolsko knjižnico imajo vse v vzorec zajete šole in tudi prisotnost te se povezuje z bralnim uspehom. Še tesneje so povezani bralni rezultati z razredno knjižnico, ki jo ima 60 % šol in povprečni rezultat teh učencev je 501 točka. Učenci 31 % šol, ki nimajo razredne knjižnice, imajo nižji rezultat, 491 točk. Kognitivni razvoj storilnostne presoje je odvisen od socialnih faktorjev, temelji na doživetju uspeha, ki je za oblikovanje mladega bralca in obiskovalca knjižnice zelo pomemben. Pozitivno izkušnjo pa lahko mladi bralec prej doživi, z več možnostmi v poznanem okolju, v razredu. Od tu, opogumljen, nadaljuje pot, tudi samostojno, v centralno šolsko knjižnico, ki širi njegovo bralno obzorje z dodatnimi možnostmi. Zato je priporočljivo porazdeliti knjižnično gradivo, vsaj na razredni stopnji, po razredih, ker razredna knjižnica dejansko uresničuje nenehno dostopnost knjige. Knjižnica je torej eden izmed pomembnih elementov objektivnih možnosti za učenje branja.

S podrobnejšimi analizami bo potrebno ugotoviti, zakaj učenci 61 % šol, ki nimajo čitalnice v knjižnici, ki jo sicer predvidevajo standardi za delo šolskih knjižnic (Vzgojno 1990), dosegajo boljše rezultate na testih branja od učencev 39 % šol s čitalnico. K nadaljnji obdelavi kličejo tudi podatki o številu knjig

(naslovov) na učenca v šolski knjižnici. Medtem ko uspeh učencev na bralnih testih raste z rastjo količine knjig doma, je v šolski knjižnici najpomembnejša količina pet do deset knjig na učenca, vsaj za 28 % šol, ki dosegajo bralni povprečni uspeh 506 točk. Ostale šole, ki imajo večjo količino knjig na učenca, dosegajo rezultate pod slovenskim povprečjem. V razrednih knjižnicah je za 46 % šol idealna količina pod dvajset knjig na učenca, saj je bralni rezultat teh šol 508 točk in učenci presegajo sredino (500 točk) pri vseh vrstah besedil.

Raziskava je v mednarodnem merilu potrdila veljavnost velikega števila knjig, in to različnih, tudi za Slovenijo, a večje število ni zmeraj signifikanten pogoj za doseganje dobrih bralnih rezultatov. Otroci za dobro obvladovanje branja, še posebno v prvih fazah učenja, ne potrebujejo velike količine knjig. Morda jih ta celo navaja k površnosti v nasprotju s količino pet do deset naslovov, ki poziva k temeljitejšemu branju. To bi potrjevalo Heckhausnovo ugotovitev o vplivu stvarnega okolja (Padagogische 1984), da na motivirano ravnanje ne vpliva zmeraj (še zlasti ne pri devet do enajst let starih otrocih) "čim več - tem bolje", ampak je pomembna ustrezna sredina. Enako ugotovitev je dala angleška raziskava o bralnih nagibih, o bralni spretnosti devet do trinajst let starih otrok, kjer je bila velika količina knjig potrebna, a ne signifikanten pogoj za branje otrok. Pomembno je okolje, še zlasti za majhne otroke, razredne knjižnice, bralni kotički (Ingham 1981).

Domačnost okolja razredne knjižnice je tudi pri nas vplivnejša od šolske knjižnice. Otroci, sicer lahko z malo večjo količino knjig na enega učenca, dosegajo boljše bralne rezultate in še to pri vseh vrstah besedil. Središčno točko 500 presegajo tudi pri branju razlag, kar je v primeru dejavnikov, povezanih s knjižnico, prava redkost. Preseganje se pokaže še pri manjšini šol pri prirastu knjig in za manjšino šol v velikih mestih. Vpliv količine knjig je tesneje povezan z branjem pripovedi, manj z razlagami, najmanj sporočili z grafičnimi dopolnitvami. Ista količina knjig ne da povsod enake kvalitete. Šolski standardi za delo šolskih knjižnic (Vzgojno 1990) določajo osem do deset knjig na učenca, pri čemer pa ob količini v enaki meri poudarjajo pomembnost izbora knjig, motivacije, oz. pedagoškega dela v šolski knjižnici. To zadnje se je verjetno potrdilo tudi v razrednih knjižnicah, kjer je učitelj v tesni povezavi z otrokom in knjigo.

Uspešne šolske knjižnice imajo konstanten prirast knjig, s katerim povečujejo možnosti izbora, posodabljaajo knjižnično zalogo, razvijajo branje in povečujejo motivacijo za branje. Tudi tu količina knjig pri tej starostni stopnji različno vpliva, a standardno določilo ena nova knjiga v letu na učenca ustreza potrebam. Uspešno delovanje knjižnice pa bolj kot količina knjig opredeljuje uporaba knjižnice in njenega gradiva. Šolska knjižnica je v službi šolskega programa in navadno se njena dejavnost ne meri samo s številom na dom izposojenih knjig. Za potrebe te raziskave pa je podatek o možnosti izposoje knjig na dom relevanten. Šolske knjižnice (tudi razredne) dovoljujejo izposojanje na dom. Ta je v tesni povezavi z bralnimi uspehi. Otrok v tem

obdobju potrebuje čas za branje, pogosto mu je potrebna tudi udobnost doma, da prebrano doživi, da doživlja občutek veselja, užitka, ki kliče k ponavljanju.

Otroci, ki si pogosto izposojajo knjige iz knjižnice (v tem primeru tudi iz splošnoizobraževalne), dosegajo tudi boljše rezultate , pri čemer pogostost vpliva predvsem na rezultate pri branju pripovedi in razlag, ki sicer še zmeraj ne preseže rezultata pri branju dokumentov, se pa zato ta izboljša. Otrok, ki si izposojajo knjige, je 95 % in ti imajo boljši rezultat od 5 % otrok, ki si knjig ne izposojajo in morda tudi zato dosegajo na bralni lestvici le 462 točk. Večina otrok redno obiskuje knjižnico, pri čemer je pogostejša izposoja tesneje povezana z bralnimi rezultati (18% otrok 1 krat mesečno obišče knjižnico - bralni rezultat 496 točk, 43 % otrok 1 krat tedensko - rezultat 501 točka, 28 % otrok več kot 1 krat tedensko - rezultat je 503 točke).

Izposoja lahko ilustriramo še s pogostostjo branja knjig za razvedrilo. 78 % otrok je zatrdilo, da je v tednu pred testiranjem bralo knjigo in njihov povprečni rezultat je bil 505 točk, 26 točk višji od 22% otrok, ki niso prebrali nobene knjige. Pogostost branja knjig za razvedrilo odslkiva podobno stanje kot pogostost izposoje knjig. Rezultati na testih branja pri vseh treh vrstah besedil rastejo s pogostostjo branja knjig za razvedrilo. 16 % otrok, ki skoraj nikoli ne bere knjig za razvedrilo, dosega rezultat 478 točk. 10 % otrok, ki berejo 1 krat mesečno, dosega 493 točk. 33% otrok ,ki berejo 1 enkrat tedensko, dvigne svoj bralni uspeh za 0.48 točke nad rezultat otrok, ki berejo za razvedrilo vsak dan in dosežejo na bralni lestvici 513 točk.

Ti podatki so zanimivi za nadaljnjo raziskavo, opozarjajo pa že sedaj, da je poleg osnovnega pogoja za branje - dostopnosti knjig - relevanten tudi drugi pogoj - doživetje užitka, veselja, oz. čustvenega odziva na prebrano, vsaj pri tej starostni skupini. Dobri bralci preberejo več knjig in korelacija med uspehom branja in knjigo je pozitivna. Knjigam sledijo stripi, njim časopisi, nato pa časniki, po pogostosti branja za razvedrilo in po njegovem učinku. Prav na branje knjig pa ima knjižnica največji vpliv, daje največ možnosti za motivirano ravnanje, za zadovoljitev interesov. Te pa tudi razvija, odkriva, usmerja in vodi s pomočjo knjižničarja in s pomočjo učitelja. Tudi v tej raziskavi so učitelji, ki so pripisovali knjižnici ustrezno vlogo pri razvoju bralnih spretnosti, vodili otroke na skupinski ogled v knjižnico. Enkrat tedensko so peljali otroke v knjižnico le učitelji 6 % šol in učenci teh šol so dosegli 512 točk pri branju, precej več kot učenci, ki so knjižnico skupinsko obiskali redkeje, čeprav pa so tudi njihovi rezultati v pozitivni povezavi. Tudi učiteljevo spodbujanje otrok za uporabo knjižnice je prav tako dalo relevantne odzive.

Učitelj in knjižničar sta v šoli ključna elementa razvoja bralne pismenosti, pri čemer v našem sistemu knjižničarju ostajata, bolj kot konkretno učenje

branja, naloga nabave in izbora knjižničnega gradiva in različne oblike motiviranja. Obe nalogi sta pomembni, a se jima bo morala v enaki meri pomembnosti priključiti tudi tretja - vključevanje knjižničarja v funkcionalno opismenjevanje učencev za samostojno, kritično in ustvarjalno uporabo knjižnice, njenega gradiva in informacijskih virov. S sodelovanjem pri učenju učenja se bo dopolnila njegova pedagoška funkcija v šolski knjižnici, s priznanjem te pa bo moč naloge šolske knjižnice, oz. šole tudi realizirati. "Obvladovanje teh spretnosti omogoča pridobivanje znanj, razvijanje novih spretnosti in aktivno vključevanje v družbo..., hkrati pomeni širjenje in uveljavljanje človekovih pravic do informiranja in odločanja, do svobodne izbire informacijskih virov in njihove uporabe" (Novljan 1992, str.4).

V raziskavi, ki je na podlagi teh mednarodno zbranih podatkov z okoli 500 variablami ugotavljala, kakšna je uspešna šola, so med faktorji, ki vplivajo na uspešnost šole pri razvoju branja, navedeni (nekateri pa ponovno potrjeni) tudi :

- bližina splošnoizobraževalne knjižnice,
- šolska knjižnica s čitalnico in knjižnico za učitelje, založena z veliko količino knjig in s konstantnim prirastom,
- razredna knjižnica,
- redni obiski razreda v knjižnici,
- spodbujanje otrok za uporabo knjižnice,
- redna izposoja knjig (Postlethwaite, Ross 1992).

Te ugotovitve veljajo tudi za Slovenijo in so tako hkrati potrditev v uvodnem poglavju naštetih funkcij knjižnice pri razvoju bralnih spretnosti.

Zaključek

V prvem delu smo hipotetično ponazorili položaj knjižnic v naši družbi, ki je dokaj nizek. To moje mnenje o vrednotenju knjižnic potrjujejo tudi rezultati raziskave o pomenu, vlogi in ugledu knjižničarske profesije, ki je bila izvedena med knjižničarji in kjer eden izmed odgovorov prikazuje zelo nizko splošno podobo knjižničarske profesije . Rezultat te raziskave je tudi ugotovitev, da bo knjižničarjev ugled zrasel s točno določeno vlogo knjižnic v družbi, v kateri bo na prvem mestu zadovoljevanje uporabnikovih potreb (Prins,Gier 1992).

Prav to, določeno vlogo, smo skušali dati knjižnicam in jo osvetliti s pomočjo signifikantnih kazalcev s področja knjižnic, ki so povezani z branjem. Uspešnost teh bo večja, če bodo usklajeni s standardi in normativi. Predpostavimo, da Finska, ki v tej raziskavi dosega najvišje bralne rezultate, dosega to tudi zaradi tega, ker ima največ knjig na prebivalca in zelo dobro organizirano in delujočo mrežo splošnoizobraževalnih knjižnic.

Naj jo posnemamo? Bo pri nas ista količina knjig in enako dobro organizirana dejavnost knjižnic dala enake rezultate? Verjetno ne, učinek obeh pa bi, tako trdijo tudi razultati raziskave, prav gotovo vplival na zvišanje ravni. Delež neučinkovanja pa bi morali pripisati nacionalnim vzrokom, jih proučiti ter zaključke uporabiti za dopolnitev.

Bodo rezultati te raziskave dovolj opazni, da se bo razvoj knjižnic približal standardom? Tega bi si želeli zato, da bodo postale knjižnice, predvsem njihovo gradivo, zaradi uporabnosti opazne za večji krog prebivalcev. Kot je učenje branja človekova temeljna pravica, je obvladovanje branja temelj človekove možnosti za pridobivanje znanja in informacij, česar je največ in najhitreje dosegljivega v knjižnicah.

Opombe

¹ Bralna pismenost je v tem prispevku opredeljena kot sposobnost razumeti in uporabiti tiste jezikovne oblike, ki jih zahteva delovanje v družbi in/ali so pomembne za posameznika. Ta definicija se veže, tako kot večina navajanih podatkov, na raziskavo o bralni pismenosti, ki jo je v obdobju 1989 do 1992 izvedla Mednarodna zveza za preverjanje izobraževalnih dosežkov (IEA-International Association for the Evaluation of Educational Achievement) in pri kateri je sodelovala tudi Slovenija pod vodstvom in organizacijo Centra za IEA raziskave pri Pedagoškem inštitutu Univerze v Ljubljani.

² Tu navedeni podatek je vzet iz UNESCO-vega poročila, ki je bilo za to raziskavo glavni vir podatkov za izračun nacionalnega indeksa sodelujočih držav. Za veliko držav podatki niso ravno natančni, tudi za Slovenijo ne, in je zato potrebno razvojni indeks upoštevati z možnim odstopanjem.

³ Za ta prispevek je knjižnica definirana kot komunikacijsko in informacijsko središče svojega območja, ki zadovoljuje potrebe svojih uporabnikov po informaciji, izobraževanju, kulturi in kulturnem razvedrilu. V ta namen sistematično zbira knjižnično gradivo, ga strokovno obdeluje, hrani, predstavlja in daje v uporabo.

⁴ 38.člen: "Za razširjanje in poglobljanje znanja učencev v okviru učnega načrta šole, fakultativnih predmetov in interesnih dejavnosti ter za usposabljanje učencev za samostojno delo ima osnovna šola šolsko knjižnico. V šolski knjižnici se učenci navajajo na samostojno uporabo vseh vrst knjižničnega gradiva in drugih pripomočkov, se usposabljaajo za samoizobraževanje in si oblikujejo odnos do knjige" (Osnovno 1991).

37.člen določa, da se delo opravlja z delovnim načrtom.

99.člen, da delo opravlja knjižničar z diplomo za knjižničarja, pridobljeno na Pedagoški akademiji ali pa mora izpolnjevati pogoje za učitelja.

⁵ Vsi podatki, ki jih navajam izven mednarodne raziskave, se nanašajo na leto 1991, ko je bilo v Sloveniji opravljeno testiranje za raziskavo o branju.

⁶ Poleg nekaterih splošnih raziskav o bralnih navadah prebivalcev Slovenije, obstajajo tudi manjše raziskave, ki so jih opravili knjižničarji med svojimi uporabniki:

1. Filo, B.: Problem informacij družbenih ved v knjižnicah in NATIS v Sloveniji. - Mb : Univerzitetna knjižnica, 1978.
2. Jan, Z.: Nekdanji uporabniki knjižnice. - Knjiga, 7 (1993), str. 423 - 427.
3. Jan, Z.: Proučevanje potreb uporabnikov splošnoizobraževalne knjižnice. - Knjižnica, 24 (1986) 1-4, str. 26-35.
4. Janežič, M.: Meni so všeč, preberi jih še ti. - Knjižnica, 27 (1983), 1/4, str. 88-91.
5. Kert, Z.: Ugotavljanje potreb bralcev v univerzitetnih knjižnicah. - Knjižnica, 22 (1978) 1-2, str. 17-25.
6. Mohar, M.: Lestvica najljubših knjig na gimnaziji Kranj. - Šolska knjižnica, 2 (1992) 4, str. 29.
7. Novljan, S.: Mladostnik in knjižnica. - Knjižnica, 25 (1981) 1-4, str. 94-102.
8. Novljan, S.: Od Svetega pisma do Peklenske pomaranče. - Knjiga 1986, št. 5, str. 273-275.
9. Popovič, M.: Študij uporabnikov kot izhodišče za opredelitev ciljev in evalvacijo dejavnosti Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. - Lj. : NUK 1988.
10. Urbanija, J.: Karakteristika uporabnikov biblioteke Visoke šole za organizacijo dela v Kranju. - Zagreb : Center za podiplomski študij, 1984.
11. Vegri, S.: Moje najljubše knjige. - Otrok in knjiga 1982, št. 15, str. 37-46.
12. Vodopivec, A.: Bralni nagibi šolarjev osnovnih šol, ki obiskujejo Pionirsko knjižnico v Ljubljani. - Knjižnica 20 (1976) 1/4, str. 61-75.

Literatura

1. Elley W.: How in the world do students read?. - Hamburg : IEA 1992.
2. Ingham J.: School organisation. - V: Library Work with Young People.- London : Rossendale 1981.
3. Katz J.: Najčistejša oblika komunikacije po dimnih signalih. - Razgledi 1993 (30.4.), str.30.
4. Kranjc A.: Motivacija za izobraževanje. - Lj. : Delavska enotnost 1982 .
5. Leroi-Gourhan A: Gib in beseda. - Lj. : ŠKUC & Filozofska fakulteta, 1.d., 1990.
6. McLuhan M.: Gutenbergova galaksija. - Beograd : Nolit 1973.
7. Normativi in standardi za splošnoizobraževalne knjižnice. - Poročevalec Kulturne skupnosti Slovenije, št.28 (14.4.1987).
8. Novljan S.: Funkcionalno opismenjevanje odraslih prebivalcev Slovenije. - Knjižničarske novice 2(1992) 4, str.17.
9. Novljan S.: Najkrajša pot v Evropo vodi skozi knjižnico. - Knjižničarske novice 1(1991) 5-6, str.1-2.
10. Novljan S.: Splošnoizobraževalne knjižnice v letu 1991. Lj. : NUK 1992.
11. Novljan S.: Splošnoizobraževalne knjižnice v letu 1992. - Knjižničarske novice 3(1993) 6-7.
12. Osnovno šolstvo-Družbeno varstvo otrok. - Lj. : Uradni list SRS 1991.
13. Padagogische Psychologie I. - Frankfurt : Fischer Verlag 1984, str.133-211.
14. Plevnik D.: Informacija je komunikacija. - Zagreb. : Informatika i društvo 1986.
15. Postlethwaite T.N. & K.N.Ross: Effective Schools in Reading. - Hague : IEA 1992.
16. Postman N.: Das Verschwinden der Kindheit. - Frankfurt : Fischer 1983.
17. Prins H. & W.de Gier: Image, status and reputation of librarianship. - IFLA Journal 18(1992) 2, str.108.
18. Vzgojno-izobraževalno delo v šolski knjižnici-mediateki. Lj. : Zavod republike Slovenije za šolstvo 1990.